

Ranosrednjovjekovne ostruge iz Lišana kod Livna

Marija MARIĆ, kustos

Franjevački muzej i galerija Gorica u Livnu

BiH - 80101 Livno, Gorička cesta b.b.

U Lištanima kod Livna provedeno je u kolovozu 2001. i u srpnju/kolovozu 2003. godine sustavno arheološko iskopavanje. Otkriven je dio temelja starokršćanske bazilike skupa s krsnim zdencem. Ukupno je istraženo 66 srednjovjekovnih grobova, od kojih je dio s nalazima. U radu se analizira par ostruga pronadenih unutar groba G-1, u kolovozu 2001. godine. Izložen je kratki osvrt na opći stilsko-tipološki razvoj ostruga. Također je postavljeno pitanje o mogućnosti postojanja lokalnih radionica, kao i odnos stare Livanjske županije sa susjednim dalmatinskim područjem.

¹ *Arheološki leksikon BiH*, III, Sarajevo, 1988, 236. - V. ATANACKOVIĆ SALČIĆ, Lištani kod Livna, antička grobnica na svod s memorijom, *Arheološki pregled* 25, Beograd - Ljubljana 1986, str. 44.

² I. BOJANOVSKI, Pelva i Salviae, Prilog antičkoj topografiji rimske provincije Dalmacije, *Adriatica prae-historica et antiqua*, Zagreb 1970, str. 503. - ISTI, Livanjsko polje u kasnoantičko doba, *Arheološka problematika zapadne Bosne*, Sarajevo, 1983, str. 180. - M. ZANINOVIĆ, Livanjsko polje u antici kao primjer delmatske zajednice, *Livanjski kraj u povijesti*, Split-Livno, 1994. - V. ČURČIĆ, Arheološke bilješke iz Livanjskog kotara, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* (dalje: *GZM*), 1909, str. 171. - M. PETRIĆ, Geografski i historijski pregled, *GZM*, Etnografija, N. s., 15-16/1961, Sarajevo 1961. - K. PATSCH, Novi i revidirani natpisi, *GZM*, 3/1894. br. 2, str. 348. - *Arheološki leksikon BiH*, III, Sarajevo, 1988, str. 247.

³ V. ATANACKOVIĆ, nav. dj., str. 44.

U Lištanima, selu u jugoistočnom dijelu Livanjskog polja, nalazi se položaj Podvornice, u literaturi također poznat kao crkva Sv. Ruže¹. U neposrednoj je blizini kasnosrednjovjekovne nekropole sa stećcima (pokraj aktualnog katoličkog groblja) i uz padinu prapovijesne gradine. Dok se Lištani u literaturi spominju kao putna stanica (*mansio*) Pelva (Itin. Ant., 269, 4) na cesti *Salona - Servitium* i kao antičko naselje², sam lokalitet Podvornice stručnu pozornost dobiva 1981. godine nakon zaštitnih iskopavanja prilikom rekonstrukcije, odnosno asfaltiranja puta kroz Lištane, na cesti Livno-Grahovo. Tada je slučajno otkrivena kasnoantička presvodena grobnica, a pri tom su uočeni i ostatci građevine koji su se u najnovijim sustavnim arheološkim istraživanjima pokazali kao dio starokršćanske bazilike. Zaštitna istraživanja bila su ograničena na presvodenu grobnicu na kojoj je tada obavljena konzervacija, a također je istražen i jedan grob iz istog vremena³. Naknadno se pokazalo da je asfaltirani put presjekao lokalitet pri čemu je značajan dio nalazišta oštećen ili potpuno uništen.

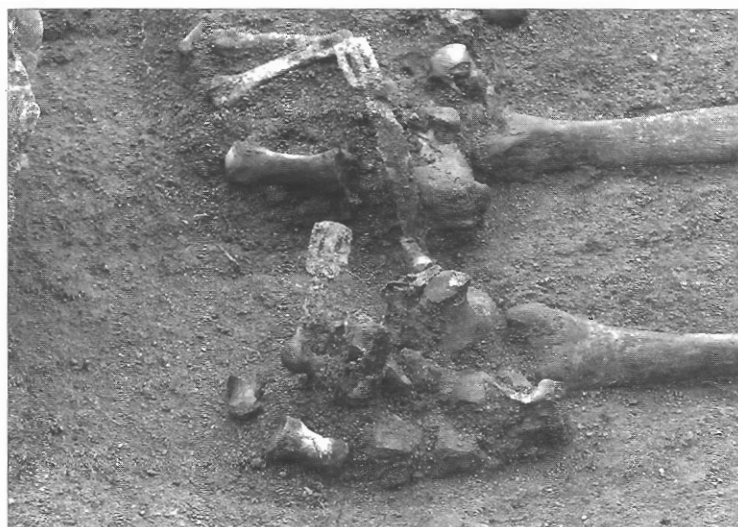
Uzimajući u obzir sve navedene okolnosti, kao i činjenicu da se kasnoantičke presvodene grobnice nalaze u neposrednoj blizini starokršćanskog sakralnog objekta, u organizaciji Franjevačkog muzeja i galerije Gorica Livno, u ljeto 2001. godine, od 10. kolovoza do 15. rujna, provedeno je sustavno arheološko istraži-

vanje lokaliteta Podvornice⁴. Otkriven je dio ostataka temelja starokršćanske bazilike i dio ranosrednjovjekovne nekropole, evidentirano je i istraženo 18 grobova. U 8 grobova bili su metalni nalazi.

Nakon važnih rezultata prve kampanje arheoloških iskopavanja provedena je i druga, od 1. srpnja do 22. kolovoza 2003. godine, u kojoj je otkriven širi kompleks starokršćanske bazilike i krsni zdenac gotovo u potpunosti sačuvan. Značenju lokaliteta ide u prilog i činjenica da je to prvi do sada otkriveni krsni zdenac na području Livanjskog polja. Također je evidentirano i istraženo još 48 grobova od kojih je dio s priložima. Radi se o kompleksnom nalazištu na kojem je zabilježen vremenski kontinuitet od rimskog

Lištani - Podvornice, istražen dio nekropole (kv. B5), kolovoz 2001. godine.

Ostruge u grobu G-1.

⁴ Uz autoricu teksta u iskopavanju je sudjelovao arheolog Darko Periša, na čijoj znatnoj stručnoj pomoći iskreno zahvaljujem. Projekt iskopavanja započeo je na poticaj don Ivana Vrdoljaka, župnika u Lištanima i uz financijsku pomoć Josipa Rimca i Ivana Rimca iz Lištana.

razdoblja do kasnog srednjeg vijeka pa svakako zaslužuje veliku pozornost.

Nakon što se obavi zaštita i stručna obrada materijala iz druge kampanje iskopavanja, bit će objavljeni kompletni rezultati dosadašnjeg istraživanja. U ovom radu ograničit ćemo se na nalaz para ostruga nađenih unutar grobne cjeline (grob G -1). Ostruge su nađene *in situ* uz kosti oba stopala kostura što jasno upućuje na to da je pokojnik sahranjen u obući na kojoj su bile pričvršćene željezne ostruge. Radi se o ukopu u zemljanu raku s kosturom položenim na leđa, ruku pruženih niz tijelo. Orijeatacija groba je zapad - istok. Tijek istraživanja pokazao je da se radi o groblju na redove. Rezultati antropološke analize pokazali su da se radi o muškarcu starom oko 45 do 50 godina⁵. Uz desnu potkoljnicu kostura u grobu je nađena željezna predica s trnom, najvjerojatnije dio iste garniture za zakopčavanje ostruga na obuću.

Opis nalaza

1. Ostruga (lijeva), inv. br. 795; ukupna dužina ostruge je 12,5 cm, dužina ostružnog luka 10 cm, dužina vrata 1 cm, dužina trna 1,3 cm, dužina šiljka 0,4 cm, raspon krakova iznosi 8,5 cm, dimenzije pločica na krajevima krakova: 2,7 x 2,1 cm.

Željezna ostruga relativno je dobro sačuvana, djelomično nagrizena oksidacijom. Tragovi srebra vide se na podnožju šiljka i vrata, mjestimično i na krakovima. Ostružni luk je ravan. Krakovi trokutastog presjeka se spajaju polukružno u tjemenu, a prema krajevima se blago proširuju. Svaki krak se od tjemena prema sredini proširuje, a zatim se sužava prema krajevima gdje su pravkutne pločice za zakopčavanje. Svaka pločica ima dvije izdužene ušice kroz koje se provlačio remen za pričvršćivanje ostruga za obuću. Lijeva pločica u potpunosti je iskrivljena. Rubovi krakova su zupčasto obrađeni. Od sredine tjemena ostružnog luka, u osi s krakovima, izdiže se vrat kružnog presjeka. Aplicirani prsten koji dijeli vrat od trna zbog oštećenja se tek nazire. Trn je prilično oštećen, nagrizen je oksidacijom, oblika je dvostruke piramide zaobljenih bridova. Šiljak na vrhu trna je djelomično sačuvan. Urezane linije na krajevima ukrašavaju krakove tvoreći motiv borove grančice. Nekoliko urezanih linija je i na tjemenu luka.

2. Ostruga (desna), inv. br. 796; ukupna dužina ostruge je 13,3 cm, dužina ostružnog luka 10 cm, dužina vrata 1 cm, dužina trna 1,6 cm, dužina šiljka 0,7 cm; raspon krakova iznosi 8,2 cm, dimenzije pločica na krajevima krakova: 2,7 x 2,1 cm.

Željezna ostruga je dobro sačuvana, djelomično je nagrizena oksidacijom. Tragovi srebra vide se na vratu i djelomično na krakovima. Ostružni luk je ravan. Krakovi trokutastog presjeka se spajaju polukružno u tjemenu, a prema krajevima se blago proširuju. Svaki krak od tjemena prema sredini se proširuje, a zatim se sužava prema krajevima gdje su pravkutne pločice za zakopčavanje. Svaka pločica ima dvije izdužene ušice kroz koje se provlačio remen za pričvršćivanje ostruga za obuću. Rubovi krakova su zupčasto obrađeni. Od sredine tjemena ostružnog luka u osi s krakovima izdiže se vrat kružnog presjeka. Aplicirani

⁵ M. ŠLAUS, Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Lištani-Podvornice kraj Livna, *Stručni izvještaj EP-52-01/02*, Zagreb, 2002.

prsten dijeli vrat od trna koji je u obliku dvostruke piramide zaobljenih bridova. Zbog istrošenosti bridovi se tek naziru. Na samom vrhu trna izdiže se kratak šiljak. Urezane linije na krajevima krakova ukrašuju krakove tvoreći motiv borove grančice; nekoliko je urezanih linija i na tjemenu luka, a kompozicijski se nastavljaju na zupčastu obradu raskovanih krakova.

3. Predica, inv. br. 797; dimenzije: 2,8 x 1,9 cm.

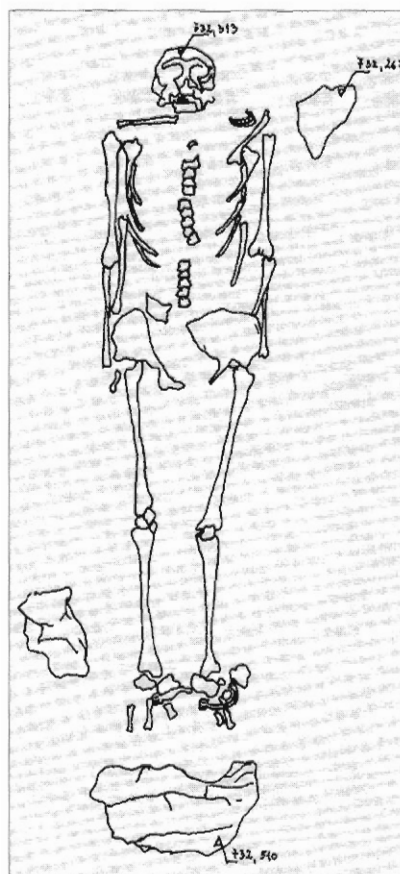
Željezna predica je pravkutnog oblika. U donjem dijelu je perforacija kroz koju je provučen trn. Produžetak predice je odlomljen. Dimenzijama približno odgovara pločicama na krajevima krakova ostruga, pa se može zaključiti da se radi o dijelu iste garniture.

Tipološke karakteristike ostruga iz Lištana su ravna linija krakova koji se u tjemenu luka spajaju polukružno, pravokutna pločica na krajevima krakova s dvije izdužene ušice i trn u obliku dvostruke piramide postavljen po sredini tjemena, a u osi s linijom krakova. Spomenute karakteristike naveli smo jer su bitne u tipološkom razvoju ostruga, a također i kao odrednica za dataciju. Prateći slijed razvoja ostruga kroz stoljeća može se uočiti kako je funkcionalnost jasno određivala svaku novu promjenu. Kada je datacija u pitanju mora se uzeti u obzir da se neki stilsko-tipološki elementi ne gube odmah pojavom novih, a to je opet ovisilo o brzini povijesnih događanja na različitim područjima, ali i o različitim kulturološkim utjecajima.

Tipološki sličan našim ostrugama jest par ostruga iz Zvirica (Humac). Karakterizira ih par ravnih ostružnih krakova koji završavaju pravokutnim pločicama s dvije izdužene ušice, a šiljak je u osi s linijom krakova i tjemena. M. Zekan ih datira u 10.-11. stoljeće, određujući njihovu pripadnost posljednjoj grupi ranosrednjovjekovnih karolinških ostruga⁶. P. Oreč ih također navodi kao par ostruga karolinškog tipa⁷. U istu grupu svrstavaju i ostruge iz Gorice (Grude).

Bitna promjena u razvoju ostruga događala se tijekom 11. stoljeća kada trn više nije izveden u istoj liniji sa osi krakova i tjemena, nego dolazi do usmjeravanja trna naviše u odnosu na njihovu os, što je bilo uvjetovano korištenjem pancirne opreme konjanika⁸.

M. Sijarić u svojoj tipologiji ostruga u Tip I, varijanta 1 svrstava ostrugu (Šuica - Livno). Nju karakterizira ravna linija krakova koji se u tjemenu spajaju polukružno, pravokutne pločice na krajevima krakova s po dvije paralelne ušice i trn sa šiljkom blago povijenim prema gore. Datirana je u 9. stoljeće⁹. Glavno obilježje koje ju razlikuje od naših ostruga je tm blago povijen prema gore. Istu ostrugu M. Zekan (tj. on navodi par ostruga, ali vjerojatno pogrešno) datira u 10-11. stoljeće, stavljajući i njih u posljednju grupu ranosrednjovjekovnih karolinških ostruga unatoč funkcionalnoj promjeni u položaju trna¹⁰. N. Miletić ih također datira u 10.-11. stoljeće, smještajući ih u dio razvojnog lanca između bogatih ostruga iz Biskupije kod Knina i kasnijih, tj. kasnosrednjovjekovnih ostruga¹¹. Zbog nefunkcionalnosti ovaj tip ostruga bio je relativno kratko u upotrebi nakon čega slijedi

Crtež groba 1. iz Lištana.

⁶ M. ZEKAN, Karolinški i poslijekarolinški nalazi iz Bosne i Hercegovine, *Livanjski kraj u povijesti*. Split-Livno, 1994, str. 64, 72.

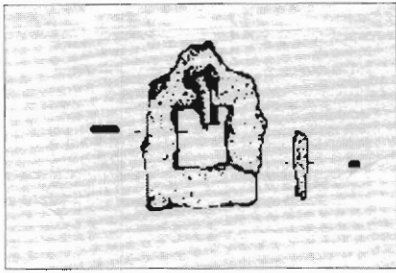
⁷ P. OREČ, Novi arheološki nalazi iz ranog srednjeg vijeka, *GZM (Arh.)*, N. s., 39/1984, str. 125.

⁸ D. VRSALOVIĆ, Kasnosrednjovjekovne ostruge u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Starobrv.Prosvj.*, ser. 3, 8-9/1963, str. 165. - M. SIJARIĆ, Kasnosrednjovjekovne mamuze iz zbirke Zemaljskog muzeja B i H, *GZM (Arh.)*, N. s., sv. 48-49/1996-2000. - D. NIKOLIĆ, Tipološki razvoj mamuzi od XIV.-XX. veka sa osvrtom na zbirku mamuzi u Vojnom muzeju JNA, *Vesnik Vojnog muzeja u Beogradu*, 3/1956, str. 68.

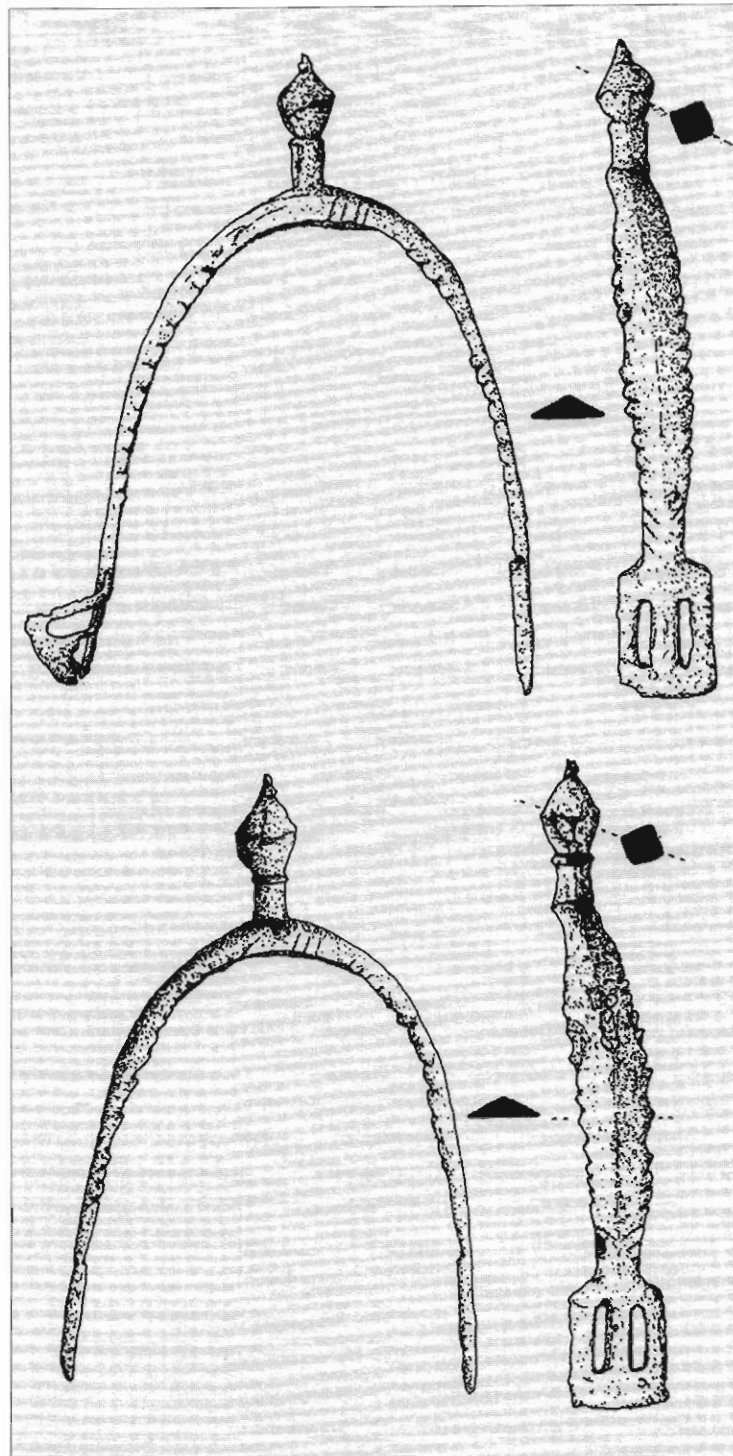
⁹ M. SIJARIĆ, nav. dj., str. 302-303.

¹⁰ M. ZEKAN, nav. dj., str. 68.

¹¹ N. MILETIĆ, Srednjovjekovni arheološki spomenici jugozapadne Bosne, *Arheološka problematika zapadne Bosne*, Sarajevo, 1983., str. 235.

Željezna predica iz groba G-1.

Željezne ostruge iz groba G-1.

izraženije usmjeravanje trna prema dolje i istovremeno uzdizanje tjemena ostruge. Zbog toga im krakovi nisu više u osi s tjemenom. Također ih karakterizira i bikoničan trn. Ovakav tip ostruga uglavnom se datira u drugu polovinu 11. i prvu polovinu 12. stoljeća¹².

Ovaj kraći osvrt na neke od promjena koje su određivale ukupan stilsko-tipološki razvoj ostruga, naveli smo kako bi bila jasnija vremenska i stilska determinacija ostruga iz Lišana. Naime, iz svega navedenog, ako se uzme u obzir činjenica da je trn u osi s ostružnim lukom tipološka značajka svih ostruga karolinškog obi-

¹² M. SIJARIĆ, nav. dj., str. 303.

lježja, mora se i ovaj par ostruga vezati isključivo uz karolinški kulturni krug i to uz posljednju fazu stilsko-tipološkog razvoja karolinških ostruga kada ih, uz navedenu glavnu značajku, karakteriziraju i dvostruke ušice na proširenim krajevima krakova i šiljci različitih oblika¹³. Na temelju analogija i stilsko-tipoloških obilježja ovaj par ostruga datirat ćemo okvirno u drugu polovinu 10. i prvu polovinu 11. stoljeća, dopuštajući i mogućnost da su se upotrebljavale tijekom čitavog 11. stoljeća. Lištanske ostruge imaju i svoje specifičnosti, kao npr.; posebna obrada krakova (rubovi krakova su zupčasto obrađeni) i ornamenti u vidu urezanih linija koje tvore motiv borove grančice. To svakako ukazuje na regionalne tipološke posebnosti. U ovom razdoblju ostruge koristi uži, privilegirani sloj ljudi i treba pretpostaviti da je konjanik predstavljao istaknutog člana jedne zajednice, za razliku od kasnog srednjeg vijeka kada ih koristi daleko širi sloj ljudi na što upućuje i brojnost njihovih nalaza. Tragovi srebra na površini lištanskih ostruga, također ukazuju na njihovu luksurniju izradu.

Život livanjskog kraja u vremenu koje obuhvaća ovaj rad relativno je nepoznat. To je svakako razdoblje u kojem se formiralo srednjovjekovno lice Livna i razvila mreža srednjovjekovnih naselja na području Livanjskog polja kao posljedica kolonizacije teritorija tadašnje livanjske županije. Poznato je da se toponim Podvornice odnosi na lokalitet na kojem je (ili uz koji je) nekad bilo naselje, a nekropola na istoimenom lokalitetu svakako to potvrđuje kao što je to u ovom slučaju¹⁴. Ipak, područje stare livanjske župe tijekom 10.-11. stoljeća bilo je pod jakim kulturnim i crkvenim utjecajem dalmatinskog područja. Poznato je da je do 1326. godine livanjska županija s gradom Livnom sastavni dio srednjovjekovne hrvatske države, a što se tiče crkvene pripadnosti na crkvenom sinodu održanom u Splitu 925. godine, livanjska parochia podčinjena je splitskoj nadbiskupiji pod kojom je sve do 18. stoljeća¹⁵. Materijal pod utjecajem karolinškog kulturnog kruga u 10.-11. stoljeću u ove krajeve stizao je iz hrvatsko-dalmatinskih radionica koje su od Karolinga preuzele vještinu obrade kovine, a možda su već tada postojale i lokalne radionice na području Livanjskog polja. Najstariji dokumenti spominju ih na prostoru Bosne u 13. stoljeću, a možemo ih pretpostaviti i ranije¹⁶. O mogućnosti postojanja radionica na livanjskom području već se ranije raspravljalo, s posebnim osvrtom na specifičnost izrade i brojnost materijala¹⁷. U ovom slučaju važno je navesti i ostrugu iz okolice Livna¹⁸, iako se ona svojim tipološkim obilježjima (oštrije skretanje trna prema dolje i lučna izvijenost krakova), datira u drugu polovinu 12. stoljeća ili u početak 13. stoljeća. Ipak, specifičnost u obradi površine željezne ostruge u vidu paralelno utisnutih rebara upućuje na neka lokalna ili radionička obilježja.

Daljnja istraživanja arheoloških srednjovjekovnih lokaliteta svakako će ići u prilog takvim pretpostavkama. U svakom slučaju srednjovjekovni trgovački put, koji je iz Splita preko Livna vodio u unutrašnjost Bosne, o kojem više saznajemo iz kasnosrednjovjekovnih pisanih dokumenata, sigurno je živo funkcionirao i u razdoblju ranog srednjeg vijeka.

¹³ D. JELOVINA, *Mačevi i ostruge karolinškog obilježja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika*. Split, 1986, str. 12. - M. ZEKAN, nav. dj., str. 72.

¹⁴ M. ANČIĆ, *Livno srednjovjekovna hrvatska županija*. Split, 2001, str. 14.

¹⁵ B. VRDOLJAK, *Franjevački samostan sv. Ive u Livnu tijekom 14. i 15. st. Livanjski kraj u povijesti*, Split-Livno, 1994, str. 115. - M. ANČIĆ, nav. dj., str. 12.

¹⁶ N. MILETIĆ, *Nakit i oružje IX.-XII. st. u nekropolama BiH*, *GZM*, (Arh.) N. s., 18/1963, str. 176.

¹⁷ Š. BEŠLAGIĆ, *Grbozezi - srednjovjekovna nekropola*. Sarajevo, 1964, str. 96.

Nalaz ovih ostruga koje su dio grobne cjeline na nekropoli što svojim karakteristikama pripada dalmatinsko-hrvatskom kulturnom krugu, o čemu ćemo naknadno opširnije pisati, još je jedan dokaz utjecaja s tih prostora na područje Livanjskog polja. Kronološki se nadovezuju na ranije otkrivene karolinške ostruge sa lokaliteta Rešetarica (Buško jezero), gdje su također nađene kao dio grobne cjeline¹⁹. Sve to ide u prilog povezivanju prostornog širenja kulturnog utjecaja isključivo sa starohrvatskim etničkim elementom. Za to neki autori ne nalaze "čvrsto uporište" u povijesnim izvorima, ali pri tom ne uzimaju u obzir rezultate arheoloških istraživanja kao važan pokazatelj povijesnih događanja, a niti povijesne izvore koji bi išli u prilog drugačijim tvrdnjama²⁰.

Na kraju, potrebno je istaknuti kako je zbog značenja lokaliteta potrebno nastaviti daljnje istraživanje, što će vjerojatno pružiti vrijednu arheološku građu u ovom arheološki još nedovoljno istraženom području Livanjskog polja²¹.

¹⁸ M. SIJARIĆ, nav. dj., str. 304, T. II, 5.

¹⁹ B. VRDOLJAK, Starokršćanska bazilika i ranosrednjovjekovna nekropola na Rešetarici kod Livna, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, 18/1988, str. 153-154.

²⁰ M. SIJARIĆ, nav. dj., str. 315.

²¹ Na povremenoj ili stalnoj suradnji zahvaljujem crtačima Željki Vrdoljak i Miranu Palčoku i geodetima Općine Livno. Posebna zahvalnost izvršnom timu radnika u obje kampanje.

Early-Medieval Spurs of Lištane near Livno

Summary

In the village of Lištane, in the Livno Field, at the archaeological site of Podvornice (or the Sv. Ruža church), systematic archaeological excavations were performed twice (in 2001 and 2002). There were discovered remains of a paleo-Christian basilica with a baptising font, dated to the 5th/6th centuries. Next to these architectural finds, there has been explored a medieval cemetery with 66 graves, as well. Particular finds from the Roman and late classical époques confirm the continuity of the site from the 1st/2nd to the 15th century. The site has not been completely excavated, and as a contribution to further studies, the paper analyses a pair of iron equestrian spurs found in the grave G-1. In the same grave, an iron fastener has been found, most probably part of the set used for fixing the said spurs.

The main typological characteristics of the spurs are the straight arms connected semi-circularly in the arch apex, small rectangular plates at the end of the arms, each of them perforated with two longitudinal holes, and a double-pyramid shaped spike, fitted in the middle of the apex and aligned with the straight line of the arms. Accepting the present proposed typological development of spurs with all their functional modifications, and similar to some other pieces found in the wider area, the spurs of Lištane belong to the Postcarolingian cultural circle, in particular to the last group after the typology and chronology as established by some authors. They are dated to the second half of the 10th or the first half of the 11th centuries, with possible spreading throughout the 11th century. Traces of silver on the surface and particular treatment of the spurs indicate more lavish workmanship and an outstanding member of the community of the Livno district, then in the medieval Croatian state. The spurs are assumed to have been imported from Croatian-Dalmatian workshops, but it is also possible that a local workshop producing such spurs was already established in the Livno field area.